

УДК 378.58:201

Олександр КОВАЛЕНКО,

orcid.org/0000-0003-1043-6679

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри

екології та ботаніки Сумського національного аграрного університету

(Суми, Україна) olexkovalenko@ukr.net;

Анна НОВІКОВА,

orcid.org/0000-0003-1515-5593

кандидат сільськогосподарських наук, асистент кафедри

екології та ботаніки Сумського національного аграрного університету

(Суми, Україна) anovikova1208@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ТА ФОРМ НАВЧАННЯ ОСНОВАМ ЕКСКУРСОЗНАВСТВА ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ТУРИСТИЧНОГО ПРОФІЛЮ

У статті зазначено, що важливою проблемою фахової освіти є вибір методів та форм навчання. Процес навчання пов'язано з процесами освіти, виховання та розвитку, які в свою чергу входять у цілісний педагогічний процес. Процес освіти закономірно залежить від реальних навчальних можливостей майбутніх фахівців, зовнішніх умов, у яких він протікає. У зв'язку з цим необхідно створити навчально-матеріальні, морально-психологічні та естетичні умови. Форми організації навчання закономірно залежать від завдань, змісту та методів навчання. Також у даній роботі наголошено, що методи навчання є одним із найважливіших компонентів навчального процесу. Без відповідних методів діяльності неможливо реалізувати цілі та завдання навчання, досягти засвоєння слухачами певного змісту навчального матеріалу. В статті зазначено, що крім методів організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності викладач у своїй роботі повинен

активно використовувати методи стимулювання та мотивації навчально-пізнавальної діяльності: створення ситуацій успіху у навчанні; заохочення та осуд у навчанні; використання ігрових форм організації навчальної діяльності; постановка системи перспектив та інші. Також автор наголошує на те, що практичні заняття у процесі вивчення теоретичного курсу мають досить велике значення і служать: закріпленню отриманих знань; формуванню умінь та навичок, необхідних для освоєння професії «гід-екскурсовод»; адаптації до професії; опановування майстерністю та творчістю у професії; розширення кругозору та пізнання студентів з архітектури, історії України, історії релігій, літератури тощо; підвищенню загальноосвітнього, інтелектуального, культурного рівня. Дана робота констатує, що у процесі навчання найефективнішими можна вважати практичні методи (ділова гра, розбір конкретних ситуацій, розробка нових туристично-екскурсійних маршрутів) та практичні заняття (навчальна екскурсія, практичні заняття на маршруті). Крім методів організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності процес навчання основ екскурсоведства повинен включати методи, спрямовані на формування позитивних мотивів вчення (методи стимулювання та мотивації навчально-пізнавальної діяльності), що істотно впливає на його ефективність.

***Ключові слова:** фахівці туристичного профілю, екскурсоведство, форми навчання, методи навчання, підготовка фахівців, заклади вищої освіти.*

Oleksandr KOVALENKO,

orcid.org/0000-0003-1043-6679

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

the Department of Ecology and Botany,

Sumy National Agrarian University,

(Sumy, Ukraine) olexkovalenko@ukr.net;

Anna NOVIKOVA,

orcid.org/0000-0003-1515-5593

*Candidate of Agricultural Sciences, Assistant
the Department of Ecology and Botany,
Sumy National Agrarian University,
(Sumy, Ukraine) anovikova1208@gmail.com*

PECULIARITIES OF APPLICATION OF METHODS AND FORMS OF TEACHING THE FUNDAMENTALS OF EXCURSION STUDIES DURING TRAINING OF TOURIST PROFILE SPECIALISTS

The article states that an important problem of professional education is the choice of methods and forms of education. The learning process is related to the processes of education, upbringing, and development, which in turn are part of a holistic pedagogical process. The process of education naturally depends on the real educational opportunities of future professionals, the external conditions in which it takes place. Therefore, it is necessary to create educational and material, moral, psychological, and aesthetic conditions. Forms of training organization naturally depend on the tasks, content, and methods of teaching. Also, in this paper it is emphasized that teaching methods are one of the most important components of the educational process. Without appropriate methods of activity, it is impossible to realize the goals and objectives of learning, to achieve students' mastery of certain content of educational material. The article states that in addition to methods of organization and implementation of educational and cognitive activities, the teacher in his work should actively use methods of stimulating and motivating educational and cognitive activities: creating situations of success in learning; encouragement and condemnation in education; use of game forms of organization of educational activity; setting up a system of perspectives and others. The author also emphasizes that practical classes in the process of studying the theoretical course are quite important and serve to: consolidate the acquired knowledge; formation of skills and

abilities necessary for mastering the profession of "guide"; adaptation to the profession; mastering skills and creativity in the profession; broadening the horizons and knowledge of students in architecture, history of Ukraine, history of religions, literature, etc .; raising the general educational, intellectual, cultural level. This work states that in the learning process the most effective can be considered practical methods (business game, analysis of specific situations, development of new tourist and excursion routes) and practical classes (study tour, practical classes on the route). In addition to methods of organization and implementation of educational and cognitive activities, the process of learning the basics of sightseeing should include methods aimed at forming positive learning motives (methods of stimulating and motivating educational and cognitive activities), which significantly affects its effectiveness.

Key words: *specialists in tourism, sightseeing, forms of education, teaching methods, training, institutions of higher education.*

Постановка проблеми. Кваліфіковані кадри виступають одним із ключових факторів активного розвитку туристичного бізнесу. Забезпечити туристичну галузь відповідними фахівцями – завдання фахової туристської освіти, яка поступово реалізує концепцію безперервного навчання, що дає можливість забезпечити туристичну галузь фахівцями з початковою, середньою та вищою професійною освітою.

Насьогодні важливою проблемою фахової освіти є вибір методів та форм навчання. Процес навчання пов'язано з процесами освіти, виховання та розвитку, які в свою чергу входять у цілісний педагогічний процес. Процес освіти закономірно залежить від реальних навчальних можливостей майбутніх фахівців, зовнішніх умов, у яких він протікає. У зв'язку з цим необхідно створити навчально-матеріальні, морально-психологічні та естетичні умови. Форми організації навчання закономірно залежать від завдань, змісту та методів навчання.

Аналіз досліджень. Висвітленню питань фахової підготовки студентів які навчаються у сфері туризму присвячено низку досліджень українських та іноземних вчених, серед яких дослідження О. Костюкової, Т. Дьорової, М. Олексійко, О. Шангіної та інших. У дослідженнях розглядаються такі аспекти як основи професійної орієнтації, метод проектів як засіб професійної підготовки профільних фахівців сфери туризму та інші.

Деякі з дослідників (Н. Волкова, Л. Лук'янова, Н. Фоменко та ін.) наголошують на те, що особливу значущість у професійній підготовці молоді набувають формування та розвиток особистісних якостей слухачів, а також інтересів, здібностей, суспільно-значущих мотивів вибору професії, набуття досвіду конкретної професійної діяльності, знань, умінь, навичок тощо.

Тобто, проведений нами аналіз наукової літератури наголошує на необхідності пошуку адекватних методів та форм навчання у процесі професійної (туристсько-екскурсійної) підготовки молоді.

Мета статті – розглянути та проаналізувати особливості застосування методів та форм навчання основам екскурсознавства під час підготовки фахівців туристичного профілю.

Виклад основного матеріалу. В своїх дослідженнях ми вже неодноразово наголошували, що методи навчання є одним із найважливіших компонентів навчального процесу. Без відповідних методів діяльності неможливо реалізувати цілі та завдання навчання, досягти засвоєння слухачами певного змісту навчального матеріалу.

Методом навчання називають спосіб упорядкованої, взаємопов'язаної діяльності викладача та студента. У педагогічній практиці метод – це впорядкований спосіб діяльності із досягненням навчально-виховних цілей. Методи навчання поділяються на кілька груп. У педагогічній літературі розглядається кілька підходів до їхньої класифікації. Методи поділяються за джерелами отримання знань на словесні, наочні та практичні (Волкова, 2017).

Під час фахової підготовки студентів туристичної сфери використовуються такі методи навчання, які відносяться до класифікації методів навчання за джерелом отриманих знань:

1. Словесні методи застосовують у вигляді лекцій, бесід, співбесід, оповідання, пояснень тощо.

2. Наочні методи застосовуються викладачами у вигляді слайдів, презентацій, відеороликів, ознайомлювальної практики тощо.

3. Практичні методи застосовуються у вигляді практичних занять на виїзних екскурсійних маршрутах.

Вибираючи той чи інший метод навчання, викладач враховує особливість змісту дисципліни, а також мету освіти.

При поясненні навчального матеріалу з дисципліни «Екскурсознавство» викладачі часто використовують таку форму пояснення як розповідь. Розповідь – це метод оповідного викладу змісту матеріалу, що вивчається (Федорченко, 2009).

Найчастіше розповідь використовується при викладі такого навчального матеріалу, що носить описовий характер. Це може бути розповідь про якусь людину, місце або ситуацію. Наприклад, під час підготовки нової екскурсії, тема якої «Софіївська площа з часів створення і до сьогодні», викладач розповідає давню історію площі, походження її назви, описує події, що відбувалися на ній. Із чудовим історико-культурним заповідником «Софія Київська», що прикрашає площу, пов'язана історія життя знаменитого київського князя Ярослава Мудрого, який прославився своїми справами. Викладач може розповісти стародавні перекази про нього. При цьому важливо, щоб розповідь:

- містила лише достовірні та науково перевірені факти;
- включала достатню кількість яскравих і переконливих прикладів, фактів, що доводять правильність положень, що висуваються;
- мала чітку логіку викладу та була емоційною;

- відображала елементи особистої оцінки та ставлення викладача до викладених фактів, подій.

Ефективність розповіді залежить від поєднання цього методу з іншими, такими як ілюстрація, обговорення, пояснення.

Найпоширенішим методом викладання дисципліни «Екскурсознавство» є лекція. На відміну від розповіді та пояснення, які використовуються при викладі порівняно невеликого за обсягом навчального матеріалу, лекція є тривалим усним викладом навчального матеріалу у поєднанні з засобами активізації пізнавальної діяльності студентів. Лекція також відрізняється строгою структурою, логікою викладу навчального матеріалу, системним характером висвітлення знань з екскурсознавства.

Розповідь, пояснення, лекція належать до монологічних методів навчання. Використовуючи ці засоби, викладач вимовляє монолог. На відміну від них бесіда є діалогічним методом навчання, при якому викладач шляхом постановки ретельно продуманої системи питань спонукає учнів розмірковувати та підводить до розуміння нового матеріалу або перевіряє засвоєння вже вивченого. За формою бесіда може бути індивідуальною (якщо питання адресовані одному студенту), груповою (питання звернені до визначеної групи) і фронтальною (питання звернені всім). Успіх проведення бесіди багато в чому залежить від правильності постановки питань. При фронтальній бесіді викладач ставить питання для всієї аудиторії, щоб усі студенти готувалися до відповіді. При цьому питання мають бути короткими, чіткими, змістовними та сформульованими так, щоб будили думку слухача (Емельянов, 2012).

Наочні методи навчання умовно можна розділити на великі групи: методи ілюстрації та методи демонстрації.

Методи ілюстрації передбачають показ різних посібників, наборів картинок, схем, малюнків тощо. При проведенні занять з курсу «Екскурсознавство» при проведенні заняття на тему «Класифікація екскурсій» викладач розповідає про

особливості проведення екскурсій оглядових та тематичних, екскурсій для дитячої аудиторії та дорослої. Як приклад рекомендується дати кілька уривків з різних екскурсій та продемонструвати «портфель екскурсовода». «Портфель екскурсовода» – умовне найменування комплекту наочних посібників, до якого входять листівки, фотографії, малюнки, репродукції, схеми, карти та інше (Емельянов, 2012).

Наочний матеріал також активно використовується для підготовки нової екскурсії для того, щоб попередньо познайомити слухачів з об'єктами обраного екскурсійного маршруту. Наприклад, під час вивчення об'єктів екскурсії «Аскольдова могила» студенти можуть ознайомитися з об'єктами не лише за зображеннями та фотографіями, викладачеві рекомендується схематично намалювати об'єкт на дошці (фліп-чарті, інтерактивній дошці тощо) для того, щоб студенти змогли детально розглянути екскурсійні об'єкти даної дестинації та перемалювати їх собі у конспект. Особливо це важливо задля «показу» об'єкта.

Екскурсійна розповідь складається з показу та розповіді (історичної довідки). Показ – це детальне наочне вивчення об'єкта. Для того, щоб детально описати об'єкт (найчастіше це архітектурна споруда), необхідно його докладно розглянути. Тут значної ролі грає наочний матеріал.

Методи демонстрації передбачають показ різноманітних відео матеріалів. Під час підготовки екскурсійних маршрутів містом на заняттях рекомендується проводити показ відеофільмів, відеороликів, відеопрезентацій. Наприклад, під час підготовки екскурсії «Архітектурна спадщина міста Суми» рекомендується показати фільм «Архітектурні пам'ятки Сум», «Суми – місто над Пслем» та інші.

До практичних методів навчання належить розробка нових туристично-екскурсійних маршрутів. Викладання курсу «Екскурсознавство» ставить за мету дати слухачам і теоретичні, і практичні знання екскурсовода, бо «Екскурсознавство» – це наукова дисципліна, що вивчає технологію розробки екскурсії, а також її проведення (Лук'янова, 2008).

Вивчаючи теорію, студенти закріплюють свої знання на практиці: розробляють конкретну екскурсію (наприклад, «Київ літературний», «Дух старих вулиць», «Казкове місто Суми», «Сім чудес Харкова» тощо).

Практичні заняття студентів у процесі вивчення теоретичного курсу мають велике значення та служать для:

- закріплення отриманих знань;
- формування умінь та навичок, необхідних для освоєння професії «гід-екскурсовод»;
- опановування майстерністю та творчістю у професії;
- розширення кругозору та пізнання слухачів з архітектури, історії України, історії релігій, літератури тощо;
- підвищення загальноосвітнього, інтелектуального, культурного рівня;
- професійного самовизначення студентів.

Після закінчення навчання студенти отримують серйозну практику у професії «гід-екскурсовод» та дві-три розроблені екскурсії, з якими можна працювати на маршруті.

Крім методів організації та здійснення науково-пізнавальної діяльності викладач у своїй роботі має активно використовувати методи стимулювання та мотивації навчально-пізнавальної діяльності.

Ефективність освоєння будь-якого виду діяльності багато в чому залежить від наявності у студентів мотивації до цього виду діяльності. Діяльність протікає більш ефективно і дає ще якісніші результати, якщо студент має сильні, яскраві та глибокі мотиви, що викликають бажання діяти активно, долати неминучі труднощі, наполегливо просуваючись до наміченої мети.

Навчальна діяльність йде успішніше, якщо у студентів сформовано позитивне ставлення до навчання, є пізнавальний інтерес та потреба у пізнавальній діяльності, а також якщо у них виховані почуття відповідальності (Федорченко, 2005).

Наукою накопичено великий арсенал методів, вкладених у формування позитивних мотивів навчання. Провідну роль у заохочувальних методах грають взаємостосунки викладача зі студентами.

Групу методів стимулювання можна умовно поділити на великі підгрупи (Федорченко, 2005):

- методи емоційного стимулювання;
- методи розвитку пізнавального інтересу;
- методи формування відповідальності;
- методи розвитку творчих здібностей та особистих якостей слухачів.

Заохочення та осуд у навчанні. Досвідчені педагоги часто досягають успіху внаслідок широкого застосування цього методу. Вчасно похвалити студента в момент успіху та емоційного піднесення, знайти слова для короткого осуду, коли він переходить межі допустимого, – це справжнє мистецтво, що дозволяє керувати емоційним станом слухачів (Волкова, 2017).

Дуже дієвим методом є також метод постановки системи перспектив. Використовуючи цей метод, викладачеві необхідно налаштувати студента на відповідальне ставлення до занять з екскурсознавства, до виконання домашніх завдань; пояснити, що після закінчення курсу на них чекає серйозний іспит, а також самостійне проведення навчальної екскурсії на маршруті; розповісти про перспективи у професії екскурсовода, про те, як цікаво вчитися та працювати в екскурсійній сфері туризму тощо. Усе це має значення для стимулювання навчально-пізнавальної діяльності.

Цінним методом стимулювання інтересу до навчання виступає метод використання ігор та ігрових форм організації навчальної діяльності. Такі ігри активізують слухача, актуалізують вже наявні знання та сприяють закріпленню нових, пробуджують інтерес до навчальної діяльності, допомагають засвоєнню якогось конкретного правила, відпрацювання навичок тощо.

Ділові ігри – найбільш характерний метод навчання для освіти У процесі гри формуються вміння та навички дій у професійному середовищі. Студенти, розбираючи професійну ситуацію проблемного характеру, навчаються шукати правильних, професійних та аргументованих рішень. Підготовкою ділової гри займається викладач, він розробляє сценарій гри та готує варіанти рішень заданих ситуацій.

Розбір конкретних ситуацій – обов'язковий вид навчальних занять, властивий системі ступеневої освіти. Викладач заздалегідь розробляє методичні матеріали щодо конкретних ситуацій та визначає способи їх вирішення. Слухачам пропонується два варіанти рішення, один з яких є правильним, або дається одна правильна відповідь.

Метод навчання виступає у ролі способу організації процесів освоєння студентами нових знань, формування умінь та навичок, розвитку особистісних якостей. Отже, поняття «метод» характеризує змістовний чи внутрішній бік навчального процесу. А ось таке поняття, як «форма організації навчання», має інший сенс.

Слово «форма» у перекладі з латинської означає зовнішній вигляд, зовнішній обрис. Таким чином, форма у навчанні означає зовнішню сторону організації навчального процесу та відбиває характер взаємозв'язку учасників педагогічного процесу (Федорченко, 2005). Навчальний процес у ЗВО реалізується в таких формах: навчальні заняття, виконання індивідуальних завдань, практики, контрольні заходи, самостійна робота.

За даними формами навчання може бути організована колективна, групова, індивідуальна, фронтальна робота студентів. Найважливішою особливістю перерахованих вище форм організації навчання є те, що на будь-якій з них студент навчається працювати: слухати, обговорювати питання при колективній роботі, зосереджуватися та організовувати свою роботу, висловлювати свої судження, вислуховувати інших, спростовувати їх доводи або погоджуватися з ними,

аргументувати свої докази, доповнювати чужі, складати конспекти, працювати з джерелами знань, планувати свої дії, укладатися у відведений час тощо.

Однією з найпоширеніших форм навчання є лекція. Переваги лекції полягають у тому, що вона дозволяє забезпечити закінченість та цілісність сприйняття слухачами навчального матеріалу.

Велика увага приділяється й іншим формам організації навчання, які приносять відчутні результати та вносять різноманітність у навчальний процес. Семінари – проводяться після вивчення основних розділів програми. Використання цієї форми організації навчання дозволяє провести теоретичні узагальнення вивченого матеріалу, навчити слухачів виступати із самостійними судженнями, дискутувати. План семінарського заняття складається викладачем. Семінарські заняття розраховані на прояв високої активності та самостійності.

Навчальні екскурсії, як одна з форм навчання, дозволяють проводити спостереження за роботою професійних гідів-екскурсоводів, виявити переваги та недоліки екскурсійних маршрутів, сприяють формуванню пізнавальних інтересів, готують студентів до практичної діяльності та професійної орієнтації. Навчальні екскурсії передбачені навчальними програмами, є обов'язковими та проводяться у рамках навчального часу, що відводиться на вивчення предмета.

Бажано, щоб сам викладач проводив екскурсію, оскільки він буде звертати увагу студентів на найважливіші питання, пов'язані з теоретичним матеріалом, який розбирається на лекціях. Перед екскурсією викладач пропонує завдання: які спостереження необхідно зробити в процесі екскурсії, на що більше звернути увагу, відзначити слабкі та сильні сторони екскурсії тощо. Після екскурсії викладач проводить підсумкову бесіду, під час якої отримані на екскурсії знання включаються до загальної системи знань студентів.

Наприклад, під час підготовки та проведення пішохідної екскурсії на тему «Архітектура Києва» слухачі знайомляться з архітектурними стилями столиці України (бароко, українське бароко, класицизм, еkleктика, модерн, конструктивізм

тощо), вивчають історію Києва у пам'ятниках, знайомляться з релігійною тематикою тощо. На основі накопиченого матеріалу у майбутньому студенти зможуть створювати свої варіанти маршрутів. Таким чином, на початковому етапі професійної підготовки формується база знань, умінь та навичок майбутніх гідів-екскурсоводів.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що крім методів організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності викладач у своїй роботі повинен активно використовувати методи стимулювання та мотивації навчально-пізнавальної діяльності: створення ситуацій успіху у навчанні; заохочення та осуду у навчанні; використання ігрових форм організації навчальної діяльності; постановка системи перспектив та інші. Практичні заняття у процесі вивчення теоретичного курсу мають досить велике значення і служать: закріпленню отриманих знань; формуванню умінь та навичок, необхідних для освоєння професії «гід-екскурсовод»; адаптації до професії; опановування майстерністю та творчістю у професії; розширення кругозору та пізнання студентів з архітектури, історії України, історії релігій, літератури тощо; підвищенню загальноосвітнього, інтелектуального, культурного рівня.

Отже, у процесі навчання найефективнішими можна вважати практичні методи (ділова гра, розбір конкретних ситуацій, розробка нових туристично-екскурсійних маршрутів) та практичні заняття (навчальна екскурсія, практичні заняття на маршруті). Крім методів організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності процес навчання основ екскурсоводства повинен включати методи, спрямовані на формування позитивних мотивів вчення (методи стимулювання та мотивації навчально-пізнавальної діяльності), що істотно впливає на його ефективність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волкова Н. П. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2017. 616 с.

2. Емельянов Б. В. Экскурсоведение : учебное пособие. Москва : Знание, 2012. 216 с.
3. Лук'янова Л. Г. Освіта в туризмі : навчально-методичний посібник. Київ : Вища школа, 2008. 719 с.
4. Федорченко В. К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології АПН України. Київ, 2005. 872 с.
5. Федорченко В. К., Костюкова О. М., Дьорова Т. А., Олексійко М. М. Історія екскурсійної діяльності в Україні : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2009. 166 с.

REFERENCES

1. Volkova N.P. Pedagogica: navchalniy posibnyk [Pedagogy: textbook]. Kyiv: Akademvydav, 2017. 616 p.
2. Emelyanov B.V. Ekskursovedenie: uchebnoe posobie [Excursion: textbook]. Moscow: Znanie, 2012. 216 p. [in Russian].
3. Luk'yanova L.G. Osvita v turyzmi: navchalno-metodychnii posibnyk [Education in Tourism: a toolkit]. Kyiv: Vyshha shkola, 2008. 719 p. [in Ukrainian].
4. Fedorchenko V.K. Teoretychni ta metodychni zasady pidgotovky fakhivciv dlya sfery turyzmu [Theoretical and methodological principles of training specialists in the field of tourism]. Extended abstract of doctor's thesis. Kyiv, 2005. 872 p. [in Ukrainian].
5. Fedorchenko V.K., Kostyukova O.M., Dyorova T.A., & Oleksiyko M.M. Istoriya ekskursiinoi diyalnosti: navchalniy posibnyk. [History of Excursion Activity in Ukraine: textbook]. Kyiv: Condor, 2009, 166 p. [in Ukrainian].